Kadangi įkapių aptikta mažai, o pilkapiai smarkiai apardyti, sunkiai įmenamas pilkapių naudojimo laikotarpis. Gerai degtos, nežymiai brūkšniuotos keramikos liekanos verčia manyti, kad pilkapyne buvo laidota dar bronzos amžiuje, bent jo pabaigoje.

Greičiausiai apie V—IV a. pr. m. e., prasidėjus drėgnesnio klimato laikotarpiui, Bartuvos potvynių vandenys dažnai ėmė apsemti pilkapius. Laidojimas pilkapiuose pasidarė nebeįmanomas, ir juos reikėjo apleisti.

PAJUOSTĖS (PANEVĖŽIO RAJ.) PILKAPIŲ TYRINĖJIMAI 1972 IR 1973 M.

MYKOLAS MICHELBERTAS

Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto TSRS istorijos katedros archeologinė ekspedicija 1972 m. birželio 26 — liepos 24 d. ir 1973 m. liepos 5—30 d. tęsė Pajuostės pilkapyno tyrinėjimus, pradėtus 1971 m.

Pajuostės pilkapynas yra apie 12 km į pietryčius nuo Panevėžio, kairiajame Juostos krante. Pilkapyne išlikę apie 20 pilkapių. 1971 m. čia buvo ištirti 6 pilkapiai ir nustatyta, kad jie buvo supilti gyvenvietės, egzistavusios dar I tūkst. pr. m. e., vietoje. Pilkapiai buvo supilti II—III m. e. amžiais, pakartotinai juose laidota IX—XII m. e. amžiais, ir pagaliau XVI—XVII amžiais pilkapynas atsidūrė kaimo kapinaičių teritorijoje. Vėl į pilkapius buvo laidojama, dėl to buvo suardyta dalis ankstyvesnių kapų [1].

1972—1973 m. buvo tyrinėjama pilkapyno vakarinė, šiaurės vakarinė ir šiaurės rytinė dalis, ištirta 10 pilkapių (VI—VIII, X—XIV, XVII, XVIII).

Minėta, kad Pajuostės pilkapiai buvo supilti II—III m. e. amžiais. Pilkapio vieta nebuvo išlyginama, paliekamas toje vietoje buvęs žemės paviršius. Kartais pilkapiui skirta vieta būdavo išbarstoma 3—5 cm storio balto smėlio sluoksneliu (pilkapiai VII, XII, XVII, XVIII). Virš šio balto smėlio sluoksnelio būdavo išbarstoma degėsiai ir angliukai. Pilkapio pagrinde aptinkamas pelenų, degėsių ir angliukų sluoksnis siekia nuo 5—10 cm iki 10—20 cm storio. Tai rodo, kad, supilant pilkapius, buvo atliekamos kažkokios apeigos su ugnimi, kurių tikslas, matyt, buvo išbaidyti toje vietoje žemėje slypinčias piktąsias dvasias.

Pilkapiai buvo supilami iš aplinkinės žemės, daugiausia smėlio, kartais smėlio su juodžemio priemaiša. Į kai kuriuos sampilus pateko žemės iš senesnės gyvenvietės kultūrinio sluoksnio. Antai VI pilkapio sampile vietomis aptikta sudegusių akmenų, lipdytų

[1] **M. Michelbertas,** Pajuosčio pilkapių (Panevėžio raj.) tyrinėjimai 1971 m.— Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais, V., 1972, p. 25—28.

brūkšniuotu ir lygiu paviršiumi puodų šukių. Lipdytos keramikos aptikta ir kai kuriuose kituose pilkapiuose.

Tyrinėtų pilkapių sampilai daugiausia buvo apskriti, kartais netaisyklingos formos. Pilkapiai kartais buvo supilami greta vienas kito. Pavyzdžiui, VIII pilkapio sampilas lietėsi su X ir XII pilkapių sampilais, X pilkapio sampilas — su XI pilkapio sampilu, XVII pilkapio sampilas — su XVIII pilkapio. Todėl pilkapyne išsiskiria kelių pilkapių grupės. Pilkapių sampilų dydis — 5,7×7,3 m, 9×9 m, 10,3×12,3 m, 12,3×12,5 m, 13,5×15 m ir pan., o sampilų aukštis — nuo 0,3—0,5 m iki 1,1—1,3 m. Sampilus yra juosę akmenų vainikai, tačiau dauguma jų iki mūsų dienų neišliko. Sprendžiant iš akmenų vainikų liekanų, jie buvo kraunami dažniausiai apskritimo formos. Pasisekė nustatyti tik kai kurių pilkapių akmenų vainikų skersmenį viena ar kita kryptimi. Pavyzdžiui, XII pilkapio vainiko skersmuo pietryčių—šiaurės vakarų kryptimi vidinėje pusėje buvo 5,8 m, išorinėje pusėje — 6,2 m, X pilkapio vainiko skersmuo rytų—vakarų kryptimi atitinkamai — 4,7 ir 5,6 m. VII pilkapio akmenų vainikas, kurio skersmuo pietryčių—šiaurės vakarų kryptimi vidinėje pusėje — 5,6 m, išorinėje pusėje — 6,5 m, pietinėje dalyje turėjo 1,3×3 m dydžio puslankio formos priestatėlį. Lietuvos TSR teritorijoje akmenų vainikai su puslankio formos priestatais yra aptikti Akmenių (Kelmės raj.), Kybartiškės ir Paviekių (abu Šiaulių raj.) pilkapynuose, pastebimi ir išlikusiuose Raginėnų pilkapių prie piliakalnio (Radviliškio raj.) akmenų vainikuose. Pajuostės pilkapių akmenų vainikai krauti iš įvairaus dydžio akmenų (10×15 cm, 16×22 cm, 10×20 cm, 30×33 cm, 50×70 cm ir pan.). XVII pilkapio akmenų vainiko pietinėje pusėje buvo 85 cm pločio ir 260 cm ilgio akmuo, bet jis, atrodo, toje vietoje buvo gulėjęs ir tik įjungtas į akmenų vainiką.

Labai retais atvejais akmenų statiniai aptinkami ir pilkapio viduryje. Antai VIII pilkapio centre ant jo pagrindo atidengtas 16 akmenų grindinėlis. Akmenų dydis — 5×5 cm, 8×12 cm, 17×17 cm ir pan. Tarp akmenų buvo aptikta nemaža degėsių ir anglių. Matyt, ir čia, supilant pilkapį, buvo atliekamos kažkokios apeigos su ugnimi.

1972—1973 m. tyrinėtuose pilkapiuose rasta 14 II—III m. e. amž. kapų. VI pilkapyje rastas 1 to laikotarpio kapas, VII — 1, XII — 7, XIII — 3, XVII — 2 kapai. Kituose pilkapiuose aptikti tik atsitiktiniai II—III a. radiniai, rodantys, kad šių pilkapių kapai buvo suardyti. Atsitiktinių radinių pasitaikė ir pilkapiuose su II—III amžių kapais. Matyt, ir tuose pilkapiuose senųjų kapų būta daugiau.

Mirusieji laidoti nedeginti. Griaučiai išlikę labai prastai. Išlikę tik tų kaulų fragmentai, kurie lietėsi prie metalinių dirbinių. Sprendžiant pagal šias negausias liekanas, mirusieji laidoti aukštielninki, ištiestomis kojomis. Rankų padėtis neaiški, nors kai kurių mirusiųjų (sprendžiant pagal apyrankių padėtį) rankos per alkūnes

buvo sulenktos stačiais kampais ir padėtos skersai krūtinės (pilk. XIII, k. 3). Kai kurie mirusieji laidoti mediniuose skobtiniuose karstuose. Dalyje kapų buvo pastebėti karstų pėdsakai — medienos liekanos (pilk. VI, k. 1, pilk. XIII, k. 3), dalyje aptikti akmenys, skirti prilaikyti skobtiniam karstui (pilk. VIII, k. 4, 5, 6, pilk. XIII, k. 2, pilk. XVIII, k. 1, 2). Kartais akmenys padėti ir galvūgalyje bei kojūgalyje, po 2 iš abiejų šonų, kartais — tik galvūgalyje. Mirusiųjų laidojimo kryptis nevienoda — jie laidoti galvomis į šiaurės vakarus, rytus, vakarus, pietus. Tik retais atvejais visi mirusieji pilkapyje palaidoti viena kryptimi (pilk. XIII). II—III a. dažniausiai laidota ant pilkapio pagrindo, virš degėsių ir anglių sluoksnio. Tik retais atvejais kapai aptinkami žemiau pilkapio pagrindo (pilk. VIII, k. 6 ir 8).

Įkapes sudaro darbo įrankiai, papuošalai, kiti buitiniai daiktai. Vyrų kapuose rasta geležinių siauraašmenių pentinių ir įmovinių kirvių, geležinių ietigalių, bronzinių laiptelinių segių, geležinių smeigtukų cilindrine galvute, bronzinių įvijinių žiedų. Moterų kapai turtingesni įkapių. Juose rasta geležinių ylų, bronzinių pusmėnulio formos pakabučių, apskrito piūvio apyrankių. Turtingas buvo XIII pilkapio moters kapas 3. Mirusiosios galvą puošė 6 eilių apgalvis, sudarytas iš suvertų ant siūlų bronzinių trikampio piūvio vielos narelių. Tokio tipo apgalvis Lietuvoje rastas pirmą kartą. Kaklą puošė 2 apvaros. Viena jų buvo iš bronzinių įvijų ir paauksuotų stiklo karolių, antroji — iš mažesnių apvalių suplotų emalės karolių. Rankas puošė 2 bronzinės apyrankės pusiau apskrito piūvio ir bronzinis įvijinis žiedas. Skersai krūtinės gulėjo bronzinis ritinis smeigtukas, kurio kilpelėje buvo grandelė su kabučiu — skirstikliu ir 2 grandinėlėmis, kurių galuose įkabinti 2 pusmėnulio formos ažūriniai pakabučiai (5 pav.). Toks puošnus ritinis smeigtukas Lietuvos TSR teritorijoje aptiktas pirmą kartą. Vaikų kapuose rasta bronzinių karolių, juostinių apyrankių, antkaklių buoželiniais galais, ritinių smeigtukų, įvijinių žiedų. Mergaičių kapuose taip pat rasta importinių paauksuotų stiklo ir emalės karolių (pilk. VIII, k. 6).

Atsitiktinių II—III m. e. amžių radinių tarpe buvo geležiniai siauraašmeniai pentiniai ir įmoviniai kirviai, bronzinės laiptelinės segės dalis, bronziniai apvalūs karoliai, bronzinis smeigtukas apvalia galvute, ratelinis smeigtukas, bronziniai pusmėnulio formos kabučiai, kryžinis pakabutis, pakabutis iš dviejų apskritimų su kilpele viršuje — pirmas tokio tipo radinys Lietuvoje.

1972—1973 m. paaiškėjo, kad pilkapyne laidota ir V—VIII a. VI ir VIII pilkapiuose rasta atsitiktinių to laikotarpio radinių (juostinės platėjančiais galais apyrankės, puoštos pintiniu raštu, apyrankė storėjančiais galais), o XII pilkapyje aptiktas ir to laikotarpio kapas (k. 2). Mirusysis palaidotas galva į pietvakarius, su antkakle balneliniais galais ir 2 įvijinėmis apyrankėmis. Kapas datuojamas VII—VIII a. Sprendžiant pagal papuošalų nedidelius matmenis, jame buvo palaidotas vaikas.

Aptikti dar 6 IX—XII a. kapai bei atsitiktiniai to laikotarpio radiniai. VI pilkapyje rastas 1 to laikotarpio kapas, VIII — 2, XI — 1, XII — 2 kapai. Sprendžiant iš labai blogai išlikusių griaučių, mirusieji ir šiuo laikotarpiu laidoti aukštielninki, ištiestomis kojomis, galvomis į šiaurės vakarus, šiaurės rytus, pietus. Karstų pėdsakų nepastebėta. Šio laikotarpio kapai aptikti 0,3—0,5 m gylyje nuo žemės paviršiaus. Dalis kapų buvo apardyta, kasant duobes krikščioniško laikotarpio kapams.

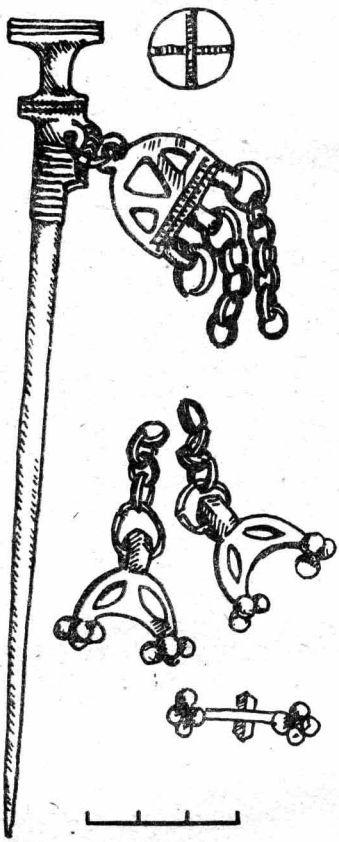

5 pav. Ritinis smeigtukas su grandinėlėmis ir kabučiais iš XIII pilkapio, kapo Nr. 3

IX—XII a. įkapės nėra labai gausios. Vyrų ir vaikų (berniukų) kapuose rasta geležinių plačiaašmenių pentinių kirvių, peilių, juostinių ietigalių, bronzinių apyrankių gyvuliniais galais, pasaginių segių cilindriniais galais, įvijinių žiedų. Moterų kapuose rasta geležinių ylų, bronzinių antkaklių ramentiniais galais, įvijinių žiedų. Turtingas buvo XI pilkapio moters kapas I, nors jis ir

buvo apardytas — įkapės rastos sumestos į duobutę, kai kurie dirbiniai sulankstyti, aplaužyti. Įkapes sudarė penkių eilių apgalvis iš įvijų ir skiriamųjų plokštelių, suvertas ant lininės virvutės, tordiruotu lankeliu antkaklė kilpiniais galais, pasidabruotas bronzinis kryžinis smeigtukas, geležinė yla, 2 bronzinės įvijinės apyrankės, 4 įvijiniai žiedai, bronzinės grandinėlės fragmentai. Iš atsitiktinių vėlyvojo geležies amžiaus dirbinių reikia paminėti geležinius plačiaašmenius pentinius kirvius, pusę bronzinės antkaklės ramentiniais galais, pasagines seges kampuotais galais.

Minėta, kad Pajuostės pilkapynas buvo atsidūręs kaimo kapinaičių teritorijoje. Beveik visuose 1972—1973 m. tyrinėtuose pilkapiuose buvo aptikta ir krikščioniško laikotarpio kapų. Iš viso atkasti 38 XVI—XVII amžių kapai. VI pilkapyje buvo atidengti 4 to laikotarpio kapai, VIII — 2, X — 5, XI — 6, XIV — 17, XVII — 2, XVIII — 2 kapai. XVI—XVII a. mirusieji laidoti aukštielninki, ištiestomis kojomis, rankų padėtis įvairi. Vyrauja viena laidojimo kryptis — vakarų, kartais mirusieji laidoti su nedideliais nukrypimais į šiaurės vakarus ar pietvakarius. Šio laikotarpio kapai aptikti 0,5—1,4 m gylyje nuo žemės paviršiaus. Dauguma mirusiųjų laidoti lentiniuose karstuose, aptinkamos lentų liekanos, kartais geležinės vinys.

Laidosenoje dar galima pastebėti pagoniškų tradicijų. Daiktų šiuose kapuose aptikta nedaug. Tai geležinis peilis su medinėmis kriaunomis, bronziniai žiedai paplatinta priekine dalimi, spalvotų stiklo ir emalės karoliukų apvaros. Daugelyje kapų aptikta varinių ir sidabrinių monetų. Paprastai viename kape randama po 1—2 monetas, bet kai kuriuose kapuose jų buvo gana daug. Antai XIV pilkapio kapuose D ir E rasta po 8 monetas, kape L — 14 monetų, kape J — 22 monetos, kape G — 23 monetos. Gana daug monetų rasta ir atsitiktinai. Pagal monetas kai kuriuos kapus tenka datuoti XVI a. pabaiga, daugumą kapų — XVII a. pirmąja arba antrąja puse. Monetų tarpe yra Aleksandro (1492—1506 m.) ir Žygimanto Augusto (1545—1572 m.) lietuviški pusgrašiai, Zigmanto III Vazos (1587—1632 m.) lietuviški dvidenariai ir šilingai, lenkiški šilingai, Rygos šilingai, Jono Kazimiero (1649—1668 m.) lietuviški sidabriniai ir variniai šilingai, lenkiški šilingai, Prūsijos Georgo Vilhelmo (1619—1640 m.) ir Fridricho Vilhelmo (1640—1657 m.) šilingai, Švedijos valdovų Gustavo II Adolfo (1621—1632 m.), Elbingo, Rygos ir Livonijos šilingai, Kristinos (1632—1654 m.) ir Karolio X Gustavo (1654—1660 m.) Rygos ir Livonijos šilingai, Karolio XI (1661—1697) Rygos šilingai, be to, nenustatytos monetos.

Monetos kapuose rastos įvairiai — galvos srityje, prie rankų, juosmens srityje, kartais su odinių ar medžiaginių piniginių liekanomis. Matyt, dauguma monetų buvo dėtos specialiai į kapus.

Dalis krikščioniško laikotarpio kapų aptikta be įkapių, kartais juose aptinkami krikščioniško tikėjimo atributai. Antai X pilkapio kape C rastas bronzinis kryželis, VI pilkapio kape C — bron-

zinis medalis ar medalionas su šventųjų atvaizdais. Pastarasis radinys — vienintelis vėlyvuose tyrinėtuose kapinynuose.

Galimas daiktas, kad dalis vėlyvų kapų be įkapių priklauso XVIII amžiui ar net XIX amžiaus pirmajai pusei. Apie tai galima spręsti iš gerai išlikusių kai kurių karstų ir to fakto, kad X ir XIV pilkapiuose rasta gana daug XVII amžiaus monetų iš suardytų kapų.

1972—1973 m. buvo ištirta didesnė Pajuostės pilkapyno dalis. Sukaupta naujų duomenų apie šios Lietuvos TSR dalies laidoseną nuo II—III a. iki XVII amžiaus. Kai kurie aptikti dirbiniai yra unikalūs Lietuvos archeologinėje medžiagoje. Numatoma šį paminklą tyrinėti toliau.

PAMIŠKIŲ (PASVALIO RAJ.) SENKAPIS

BRONĖ TAUTAVIČIENĖ

Apie 5 km į šiaurę — šiaurės rytus nuo Pasvalio, Mūšos kairiajame krante, kiek aukščiau Pyvesos žiočių, Pamiškių kaimo šiaurės rytų dalyje, yra nuo seno žinomas senkapis. Jis yra gana aukštoje kalvoje, ties Mūšos posūkiu. Kalvos viršuje po viršutiniu maišytos žemės sluoksniu buvo plonas žvyro sluoksnis, kurį kasant dar buržuazijos valdymo metais buvo išraustas nemažas plotas. Pokario metais vienu metu kalvos šiaurinėje dalyje žvyrą kasė ir kolūkis. Be to, kalvos kraštą ardė upė pavasario potvynių metu. Visų šių darbų ir potvynių metu buvo randama žalvarinių ir geležinių dirbinių. Iš jų tik keletas buržuazijos valdymo metais pateko į Biržų muziejų (balnelinė antkaklė ir kt.) ir į Kaune buvusį Kultūros muziejų (peikena ir trys įmoviniai ietigaliai), o pastaraisiais metais apie 20 radinių pateko į Pasvalio visuomeninį muziejų (įmoviniai ir įtveriamieji ietigaliai, platieji kalavijai, žalvarinės rankogalinės apyrankės, žiediniai smeigtukai ir kt.).

1973 m. nuo birželio 13 d. iki liepos 25 d. Lietuvos TSR Istorijos ir etnografijos muziejus ištyrė čia 743 m^2 plotą. Surasta 65 kapai ar jų liekanos ir surinkta dar apie 330 dirbinių [1].

Kasinėjimai parodė, kad senkapis yra dar labiau sunaikintas, negu atrodė iš išorės. Paaiškėjo, kad XVII—XVIII a. ant šios kalvos buvo dvarelis. Aptiktos iš akmenų ir plytų mūrytų pamatų dalys, koklių fragmentai, glazūruotų puodų šukės. Galimas daiktas, kad prie pastatų buvo sodinamas sodas ar parkas, o gal ir specialiai kasinėta, nes aptiktos įvairaus dydžio duobės ir daug apardytų, apiplėštų kapų. Iš 65 kapų 35 buvo daugiau ar mažiau apardyti — daugiausia sunaikinta galvos-krūtinės sritis. Iš geriau išlikusių 31 kapo — 3 buvo be įkapių. Todėl tyrinėjimų duomenys labai riboti.

[1] Tyrinėjimų ataskaita ir radiniai yra LTSR Istorijos ir etnografijos muziejuje.